

ΔΙΑΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΓΝΩΣΗ

Ο Αρτεμίδωρος και η αρχαία ερμηνευτική των ονείρων¹

Βασίλης Κάλφας

Καθηγητής Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Τα *Ονειροκριτικά*² του Αρτεμίδωρου είναι το μόνο πλήρες εγχειρίδιο ερμηνευτικής των ονείρων που έχουμε από την ελληνική αρχαιότητα. Ως κείμενο, πρέπει να ανήκει σε μια μάλλον διαδεδομένη οικογένεια ομοειδών συγγραμμάτων, αφού η δράση των ονειροκριτών είναι απολύτως βεβαιωμένη στην Ελλάδα τουλάχιστον από τον 5ο αιώνα π.Χ.³, και ο ίδιος ο Αρτεμίδωρος παραπέμπει σε ένδεκα ομοτέχνους του⁴. Από τον Αριστοφάνη μαθαίνουμε ότι οι επαγγελματίες της εποχής του βάσιζαν τις προβλέψεις τους σε *ονειροκριτικά πινάκια*⁴, δηλαδή πίνακες παραδομένων ερμηνειών, οι οποίοι πρέπει να θεωρηθούν οι πρόδρομοι των ονειροκριτικών εγχειριδίων.

Όταν από μια οικογένεια ομοειδών έργων σώζεται μόνον ένα, αυτό συνήθως σημαίνει ότι η διάδοσή και η φήμη του συγκεκριμένου έργου είναι τόσο μεγάλη ώστε να επισκιάζει κάποια χρονική στιγμή όλα τα υπόλοιπα. Αυτό τουλάχιστον συνέβη με τα *Στοιχεία* του Ευκλείδη στα πρώιμα αρχαία μαθηματικά και με τη *Μαθηματική Σύνταξι* του Πτολεμαίου στην αρχαία αστρονομία. Δεν μπορούμε ωστόσο να κάνουμε την ίδια υπόθεση και στην περίπτωση των *Ονειροκριτικών* του Αρτεμίδωρου, αφού το έργο δεν αναφέρεται σχεδόν καθόλου κατά τη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας⁵, με αποτέλεσμα ο συγγραφέας του να μας είναι ουσιαστικά άγνωστος. Όλες τις πληροφορίες γι' αυτόν τις αντλούμε από το ίδιο το έργο του.

Ο Αρτεμίδωρος λοιπόν είναι Εφέσιος, προτιμά όμως να υπογράφει ως «Δαλδιανός» για να κάνει γνωστή, όπως δηλώνει, και την άσημη πατρίδα της μητέρας του, την Δάλδιν της Λυδίας (III.66). Γράφει στα μέσα του 2ου αιώνα μ.Χ., την εποχή δηλαδή των Αντωνίωνων ή της Pax Romana, εποχή ιδιαίτερης ευμάρειας, γαλήνης και ανεκτικότητας, που είναι και η τελευταία ίσως περίοδος άνθησης των ελληνικών γραμμάτων. Αρκεί να σκεφτεί κανείς κάποιους συγχρόνους του: Γαλήνιος, Πτολεμαίος, Λουκίανος, Πλουταρχία, Αίλιος Αριστέιδης, Μάρκος Αυρήλιος, Σέξτος Εμπειρικός.

Η ονειροκριτική είναι για τον Αρτεμίδωρο, όπως ήταν πάντοτε στην αρχαιότητα, ένας κλάδος της μαντικής. Το σημαδιακό όνειρο εμπεριέχει σημεία ή σύμβολα, η αποκρυπτογράφηση των οποίων οδηγεί στην πρόγνωση του μέλλοντος. Ο Αρτεμίδωρος δεν θα προσπαθήσει να αποδείξει την αρχή αυτή – άλλωστε ελάχιστοι ήταν οι σύγχρονοί του που αμφέβαλλαν για την

προγνωστική αξία των ονείρων, ακόμη και ανάμεσα στους κύκλους των φιλοσόφων και της υψηλής διανοήσης⁶. Θα διερευνήσει απλώς την εφαρμογή της στην πράξη, χαράσσοντας τα όρια της τέχνης του σε σχέση με άλλους κλάδους της μαντικής και τονίζοντας τη δική του πρωτοτυπία.

Η ονειροκριτική λοιπόν, κατά τον Αρτεμίδωρο, είναι μια τεχνική που μαθαίνεται κυρίως από την *εμπειρία*⁷. Τίποτα το υπερφυσικό και το κραυγαλέο δεν έχει θέση στο έργο του. Καταγγέλλει ως απατεόνες «τους Πυθαγοριστές, τους φυσιογνωμικούς, τους αστραγαλομάντεις, τυρομάντεις, κοσκινομάντεις, λεκανομάντεις, νεκρομάντεις, τους μορφοσκόπους και τους χειροσκόπους» (II.69). Αρνεύεται την προσφυγή στη μαγεία⁸ και προτιμά να συγκρίνει την ονειροκριτική με τη γραμματική (III.66). Οι θεϊκές συνταγές στην περίπτωση της *εγκομιμωσως* γίνονται αποδεκτές μόνο αν είναι σύμφωνες με την ιατρική (IV.22), και η ερμηνεία των ονείρων μέσω της προσφυ-

γής στη μυθολογία μόνο αν οι μύθοι είναι «σοβαροί» ή επιδέχονται φυσική εξήγηση (IV.47).

Είναι αλήθεια ότι τα όνειρα προσέλειψαν από πολύ νωρίς το ενδιαφέρον των φιλοσόφων και της επιστημονικής ιατρικής. Θα προσπαθήσω όμως στη συνέχεια να δείξω ότι η λόγια αυτή παράδοση θέτει εντελώς διαφορετικά προβλήματα από όσα απασχολούν τους ονειροκρίτες. Ο Αρτεμίδωρος είναι άνθρωπος της πρακτικής. Οι φιλοσοφικές έννοιες που παρεισφρόνουν ορισμένες φορές στο έργο του ανήκουν είτε σε έναν απλουστευμένο ρηχό στωικισμό⁹ — που έχει γίνει, την εποχή αυτή, μια «λαϊκή φιλοσοφία της ζωής» — είτε στη σκεπτικιστική ρητορία που διέδωσε η δεύτερη σοφιστική¹⁰. Το διανοητικό κλίμα των *Ονειροκριτικών* είναι ξένο όχι μόνο προς τη φιλοσοφία και την επιστήμη, αλλά ακόμη και προς τις νέες ψευδοεπιστήμες της εποχής — την αστρολογία ή τη θεωργία — η καταγωγή και η γλώσσα των οποίων είναι σαφώς φιλοσοφική¹¹.

Ας επανέλθουμε όμως στο κείμενο των *Ονειροκριτικών*. Τα *Ονειροκριτικά* αναλύουν ουσιαστικά μόνο μια κατηγορία ονείρων: πρόκειται για τους *αλληγορικούς ονείρους*, εκείνα δηλαδή τα όνειρα που απ' ενός προβλέπουν το μέλλον και απ' ετέρου το προβλέπουν μέσω συμβόλων. Ποια όνειρα αποκλείονται; Πρώτον, τα *ενύπνια*, τα όνειρα δηλαδή που απλώς προκαλούνται από κάποια σωματική ή ψυχική στέρηση ή κάποια έντονη επιθυμία και κατά συνέπεια δεν αναφέρονται στο μέλλον αλλά στο παρόν του ονειρευόμενου¹². Ο πεινασμένος θα ονειρευτεί καρβέλια και ο ερωτευμένος το αντικείμενο του πόθου του. Δεύτερον, αποκλείονται τα προγνωστικά αλλά όχι αλληγορικά όνειρα, εκείνα δηλαδή που θα λέγαμε ότι κυριολεκτούν (τα *θεωρηματικά* στην ορολογία του Αρτεμίδωρου) και επομένως δεν χρειάζονται ερμηνεία¹³. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται τα περισσότερα όνειρα που βρίσκουμε στην αρχαία λογοτεχνία — αφού ο πολύπλοκος συμβολισμός σε σπάνιες περιπτώσεις εξυπηρετεί την αφήγηση —, αλλά και η πλειονότητα των *οραμάτων* και των *χρηματισμών*, των ιατρικών συνταγών δηλαδή που δίνει κατά την *έγκοιμριν* ο Ασκληπιός ή ο Σάραπις.

Μπορεί να διακρίνει κανείς τους στόχους αλλά και τα βασικά χαρακτηριστικά της ερμηνευτικής μεθόδου του Αρτεμίδωρου.

Πρώτα από όλα, τα υποκείμενα της ερμηνείας καλύπτουν, θα έλεγε κανείς, χονδροειδείς ανθρώπινους τύπους που βρίσκονται σε τυπικούς «ρόλους» (δραστηριότητες, καταστάσεις ή δυσκολίες): είναι πάντοτε ο πλούσιος και ο φτωχός, ο ελεύθερος και ο δούλος — και είναι ενδιαφέρον ότι ο πλούσιος του ονειροκρίτη μπορούσε να είναι δούλος —, ο αθλητής, ο ταξιδιώτης, ο άρρωστος, ο κατηγορούμενος ή ακόμη και ο φυγάς ή δραπετής, τέλος όλη η γκάμα των επαγγελματιών. Και είναι σχεδόν πάντοτε άνδρας — ελάχιστες φορές εμφανίζεται ονειρευόμενη γυναίκα, και αυτό γίνεται κυρίως στα σεξουαλικά όνειρα.

Αντίστοιχες είναι και οι κατηγορίες των προβλεψών: πλουτισμός και φτώχεια ή ανεργία, γάμος, απόκτηση παιδιού, ανάρρωση και θάνατος, κακό από τον εχθρό, νίκη στον αθλητή, απελευθέρωση στο δούλο κ.ο.κ.

Ο Αρτεμίδωρος λοιπόν απευθύνεται στο μέσο άνδρα μιας μάλλον ταπεινής, επαρχιακής

πόλης, στον άνδρα που έχει οικογένεια, σπιτικό, περισσότερα ή λιγότερα πλούτη, πιθανόν δούλους, κάποιο επάγγελμα και σίγουρα δυσκολίες ή ανησυχίες: ανησυχεί για την υγεία του, την παρουσία του, τα παιδιά του, τις δικανικές του υποθέσεις, τα παιδιά του, την πίστη της γυναίκας του, την ερωμένη του. Γι' αυτό άλλωστε καταφεύγει στον ονειροκρίτη.

Δεύτερη παρατήρηση. Εκείνο που εντυπωσιάζει περισσότερο το σημερινό αναγνώστη του Αρτεμίδωρου είναι το γεγονός ότι από το ίδιο όνειρο προκύπτουν τόσο πολλές και τόσο διαφορετικές προγνώσεις. Στο σημείο αυτό η αρχαία ονειροκριτική βρίσκεται στον αντίποδα της φρούδικής ερμηνευτικής¹⁴. Το κλειδί για τον Αρτεμίδωρο, όπως εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κανείς, είναι η κοινωνική θέση και δραστηριότητα του ονειρευόμενου. Το όνειρο δεν οδηγεί σε ένα κρυφό σύμπερι, κονό για όλους τους ανθρώπους αλλά απλώς στο μικρόκοσμο ενός ατόμου. Για να κάνει λοιπόν ο ονειροκρίτης τη δουλειά του, είναι απαραίτητο να γνωρίζει «ποιος είναι αυτός που είδε το όνειρο, με τι ασχολείται, τι περιουσία έχει, πού γεννήθηκε, ποια είναι η σωματική του κατάσταση και η ηλικία του» (I.9).

Σκηνή αγροτικού βίου.
Ψηφιδωτό από την Τυνησία
(Μουσείο Bardο).
Ο Αρτεμίδωρος
απεικονίζεται στον άνδρα
μιας ταπεινής επαρχιακής
πόλης, που είχε οικογένεια,
οπτικό και κάποια
περιουσία.

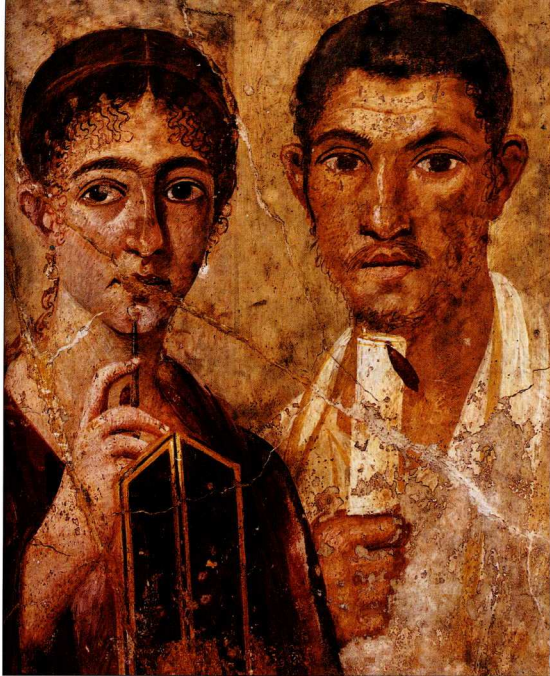
Αφού πληροφορηθεί όλα αυτά, περνάει στην ερμηνεία και την πρόγνωση. Το σύστημα των ερμηνειών υποκαίει απολύτως στη διπολική λογική, τον ακρογωνιαίο λίθο της αρχαίας ονειροκριτικής. Ένα αλληγορικό όνειρο δεν μπορεί να σημαίνει παρά κάτι καλό ή κάτι κακό. Οι ενδιάμεσες κατηγορίες αποκλείονται. Γι' αυτό και δεν θα βρει κανείς στα *Ονειροκριτικά* περιγραφές πολύπλοκων ψυχολογικών καταστάσεων, που θα ήταν δύσκολο να υποταχθούν στη διπολική λογική. Αυτή θα ήταν άλλωστε και η κοινώς αποδεκτή σύμβαση που πρέπει να καθόριζε και την πελατειακή σχέση.

Στην ετυμολογία του, «καλό ή κακό», ο ονειροκρίτης θα οδηγηθεί από την αρχή της ομοιότητας ή της αναλογίας. Είναι το μόνο εργαλείο που διαθέτει, και ο Αρτεμίδωρος δεν διστάζει να το ομολογήσει ρητώς «*και γὰρ οὐδὲν ἄλλον ὅστιν ἢ ὄνειροκρισία ἢ ὁμοίου παράθεσις*» (II.25)¹⁵. Ωστόσο, αυτή η απλή αρχή αποδεικνύεται στην πράξη, στο πεδίο δηλαδή των ερμηνειών, αφ' ενός εξαιρετικά ασαφής και αφ' ετέρου — ή ως εκ τούτου — παντοδύναμη. Στη διαλεύκανση αυτής της αρχής εντοπίζεται στην ουσία όλο το πρόβλημα της ονειροκριτικής.

Το όνειρο για τον Αρτεμίδωρο είναι ένα εικονικό συμβάν που έρχεται να μεσολαβήσει ανάμεσα στην καθημερινή πραγματικότητα του ονειρευόμενου, το σύνολο δηλαδή των δραστηριοτήτων, των συνθηκών, των εθίμων και κυρίως των αξιών που ασπάζεται η μικροκοινωνία μέσα στην οποία ζει, και το μέλλον του. Θεμελιώδης παραδοχή της αρχαίας ονειροκριτικής είναι ότι αυτά τα τρία επίπεδα πραγματικότητας — το παρόν, το όνειρο και το μέλλον — *διέπονται από τους ίδιους νόμους*. Το όνειρο δεν είναι λοιπόν αντιστροφή της πραγματικότητας, δεν αποκαλύπτει μυστικά απρόσιτα στον ανθρώπινο νου ούτε εισάγει σε άλλους κόσμους: είναι απλώς η ίδια η πραγματικότητα, κρυπτογραφημένη, και στη μελλοντική της μορφή. Επομένως, ό,τι ισχύει για την πραγματικότητα, πρέπει να ισχύει και για το όνειρο, πράγμα που, στο πεδίο της αξιολόγησης, σημαίνει ότι ένα όνειρο θα αποβεί ευνοϊκό αν και το ίδιο το συμβάν που αναπαριστά είναι, με τα κριτήρια της πραγματικότητας, «καλό»¹⁶.

Η δουλειά λοιπόν του ονειροκρίτη περιλαμβάνει δύο στάδια. Στο πρώτο μελετά την ίδια την ονειρική παράσταση και, με τη βοήθεια αναλογιών, τη συνδέει με στοιχεία της πραγματικό-

Τοιχογραφία από την Πομπηία. Παρισιάνατι ο αρτοποιός Πακούνιος Πρόκουλος. Η μεσοία τήε είχε αποκτήσει πλούτη, χάρη στο εμπόριο, και οι γυναίκες ήταν πιο αρκετά χειροφτημένες.

τητας. Αμέσως μετά, στο δεύτερο στάδιο, δίνει θετικό ή αρνητικό πρόσημο στα στοιχεία της πραγματικότητας στα οποία κατέληξε, οπότε και αποφαινεται αν το όνειρο είναι ευνοϊκό ή καταστρεπτικό¹⁷. Και οι δύο διαδικασίες όμως, όπως θα δείξουμε, είναι ιδιαίτερα σύνθετες.

Στο πρώτο στάδιο κυρίως λειτουργεί η πείρα, η γνώση και η ευρηματικότητα (το ταλέντο) του ονειροκρίτη, αφού η θεωρία κατά κανόνα σιωπά. Ο Αρτεμίδωρος χρησιμοποιεί κάθε είδους αναλογίες στις ερμηνείες του. Η βασικότερη είναι η *κοινότητα* πρακτικής ανάμεσα στον «πρωταγωνιστή» της ονειρικής εικόνας και το άτομο που ονειρεύεται. Θα καταφύγει όμως και στη λεκτική *πολυσημία* (*ουσία* σημαίνει ταυτόχρονης παρουσία, κρυφή αιτία και σπέρμα, *συνουσία* φιλική συνεύρεση και ερωτική πράξη, *κοινός τόπος* είναι το πορνείο και το νεκροταφείο)¹⁸ στην *παραπομπή* σε *λαϊκά ρητά* και παροιμίες («τα χέρια είναι έργα», «η γη είναι πατρίδα»), ή σε γνωστούς στίχους ποιητών και μυθολογικά θέματα: θα καταφύγει στη *συμβολική μετάθεση* (τέλος και αρχή

ταυτίζονται, γάμος και θάνατος λειτουργούν και τα δύο ως τέλος)¹⁹. Μάλιστα, δύο ευρηματικές τεχνικές, που παράγουν εντυπωσιακά αποτελέσματα, μοιάζουν στο κείμενο του Αρτεμίδωρου να βρίσκονται στο επίκεντρο της προσοχής των ονειροκριτών: πρόκειται για τον *αναγραμματισμό* και, κυρίως, για τη χρήση *ισοψηφιών*²⁰ — ισόψηφες είναι δύο λέξεις όταν το άθροισμα των γραμμάτων τους, με τη μορφή αριθμών, είναι ίσο για παράδειγμα η λέξη *δικη* έχει άθροισμα 42, γιατί $\delta+ι+κ+η = 4+10+20+8=42$, και είναι ισόψηφη με τη λέξη *γαλή*, αφού $\gamma+α+λ+η=3+1+30+8=42$ (III.28). Και με τις δύο μεθόδους δημιουργούμε αναλογίες ανάμεσα σε λέξεις που τίποτε κοινό δεν έχουν, παράγοντας έτσι απρόσμενες και εντυπωσιακές ερμηνείες.

Ο κατάλογος των διαφόρων μεθόδων, δηλαδή των μορφών αναλογίας που χρησιμοποιεί ο Αρτεμίδωρος, δεν είναι πλήρης. Άρκει όμως, πιστεύω, για να μας δώσει μια ιδέα για το σπλοστάσιο που διαθέτε ο ονειροκριτής. Είναι ενδιαφέρον ότι στο κείμενο δεν γίνεται καμία προ-

σπάθεια να προσδιοριστεί τι είναι αυτό που κάνει σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση μια μέθοδο καταλληλότερη από κάποια άλλη. Μιλώντας αυστηρά, θα λέγαμε απλοϊστά ότι η ονειροκριτική δεν έχει θεωρία. Η απουσία θεωρίας φαίνεται να καλύπτεται από την προσφυγή στο κριτήριο της εμπειρίας.

Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει και από τη μελέτη του δεύτερου σταδίου της ονειρομαντείας, το χαρακτηρισμό του ονείρου ως εννοϊκού ή κακού. Το *ὄνομα* ο Αρτεμίδωρος παραθέτει έξι κριτήρια, ενώ αποδίδει στους *δεινούς περί τὰ όνειρα*: ένα όνειρο είναι εννοϊκό αν είναι σύμφωνο με τη φύση, το νόμο (δηλ. τις κοινωνικές συμβάσεις) το έθιμο, την τέχνη (δηλ. το επάγγελμα) το όνομα (του ατόμου και των πραγμάτων) ή το χρόνο (μόλλον τη σειρά των γεγονότων) (I.3). Δυστυχώς, η ερμηνευτική αυτή βάση δεν επεξηγείται επαρκώς και παραμένει μετέωρη.

Ο Αρτεμίδωρος δηλώνει ότι σημαντικά στοιχεία για την ερμηνεία είναι η γνώση των τοπικών νόμων και των εθίμων, σε σημείο τέτοιο ώστε το ίδιο όνειρο να σημαίνει διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικές περιοχές, ακόμη και αν ο «τύπος» του ονειρευόμενου είναι ο ίδιος²¹. Πολλές από τις παλιές ερμηνείες γίνονται με τον καιρό ανεπαρκείς, διότι τα έθιμα της περιοχής άλλαξαν με τον καιρό²². Το ίδιο όνειρο μπορεί να προβλέπει διαφορετικά πράγματα ακόμη και για το ίδιο υποκείμενο σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και περιστάσεις (IV.27,67).

Και δεν είναι μόνο αυτά. Μεγάλη σημασία έχουν ακόμη: η σειρά με την οποία εμφανίζονται τα σύμβολα μέσα στο ίδιο όνειρο (IV.28,20)· η σπανιότητα ή η συχνότητα της εμφάνισης ενός ονείρου στο ίδιο άτομο (IV.27,45)· η ψυχική κατάσταση του ονειρευόμενου (η ευφορία ή η δυστυχία) τη στιγμή που βλέπει το όνειρο (I.12)· και η παρακριφή λεπτομέρεια που εμφανίζεται μέσα στο όνειρο (I.9, IV.4), αρκεί να τη θυμάται ο ονειρευόμενος (I.12, IV.3) και να αντιληφθεί ο ονειροκρίτης ότι δεν είναι απλό στολίδι (IV.42). Αν ο αναγνώστης δεν έχει ακόμη αντιληφθεί πόσο απελπιστικά δύσκολη αλλά και σπουδαία είναι η δουλειά του ονειροκρίτη, η χαριστική βολή έρχεται όταν ο Αρτεμίδωρος, σε κάποιο σημείο, δηλώνει ότι τα ονειρικά σημαίνονα έχουν το δικαίωμα να μετατρέπονται αυθαίρετα σε σημαίνονα άλλων ονείρων²³ και, σε κάποιο άλλο, ότι υπάρχουν και όνειρα που αντιστέκονται σε κάθε ερμηνευτική απόπειρα και επομένως παραμένουν άδηλα²⁴.

Αν η δημιουργία συνεκτικής θεωρίας είναι η κύρια επιδίωξη κάθε επιστημονικού κλάδου, μελετώντας τα Ονειροκριτικά αντιμετωπίζει κανείς τον πειρασμό να πει ότι ο Αρτεμίδωρος κάνει ότι περνάει από το χέρι του, για να αποδείξει ότι η ονειροκριτική δεν είναι επιστήμη. Η ιδιομορφία αυτής της τέχνης, που λειτουργεί και ως επικερδής επάγγελμα, φαίνεται καθαρά στο παρακάτω χωρίο. Ο Αρτεμίδωρος αναφέρει την τεχνική του αναγραμματοσίου, η οποία χρησιμοποιήθηκε από παλαιότερους ονειροκρίτες, δηλώνει όμως ότι ο ίδιος αμφιβάλει για την αποτελεσματικότητά της. Το εντυπωσιακό είναι ότι συμβουλεύει το γιο του να τη χρησιμοποιεί «*όταν τίνι κρίνων όνειρους έθελος έτέρου σφώτερον δοκείν κρίνειν*» (IV. 23), όταν δηλαδή

κάποιος πελάτης σου ζητά μια ερμηνεία ονείρου και θέλεις να φανεί ότι κρίνεις με περισσότερη σοφία από τους ανταγωνιστές σου. Ο σκληρός επαγγελματικός ανταγωνισμός μοιάζει να επιβάλλει θεωρητικές λύσεις.

Στην ελληνική αρχαιότητα, όμως, η ονειροκριτική δεν ήταν ο μοναδικός τρόπος προσέγγισης των ονείρων. Υπάρχει και μια εντελώς διαφορετική παράδοση, εξίσου μακριά με την ονειροκριτική, παράλληλη αλλά ουσιαστικά ανεξάρτητη²⁵.

Στην ιστοκρατική πραγματεία *Περί Διαίτης*, που τοποθετείται στα τέλη του 5ου αιώνα (I.IX)²⁶, το τέταρτο βιβλίο αφιερώνεται στα όνειρα. Η δημιουργία των ονείρων αποδίδεται στην ελεύθερη δραστηριότητα της ψυχής στη διάρκεια του ύπνου, η οποία εκτελεί μόνη της όλες τις δραστηριότητες του σώματος «*κινουμένη και έγρηγορούσα οικείη τόν έωπυτήν οίκον*»²⁷. Όποιοι λοιπόν έχει την ικανότητα να αποκυπτογραφεί «*τά τεκμήρια έν τόνιν ύπνοιον...*, *μέγα μέρος έπιστάται σοφίης*»²⁸.

Ο συγγραφέας του *Περί Διαίτης* ενδιαφέρεται για τα όνειρα που θεωρούνται ενδείξεις σωματικών διαταράξεων. Αναγνωρίζει βέβαια και την ύπαρξη θεϊκών ονείρων, «*που προλέγουν κακά ή αγαθά για τις πόλεις ή τους ιδιώτες*», και απαιτούν την ερμηνεία ειδικών ονειροκριτών²⁹, δείχνει όμως να αμφιβάλει για την ακρίβεια των προβλέψεων και επισημαίνει ότι η τρέχουσα πρακτική της ονειροκριτικής δεν κάνει τίποτα για την πρόληψη του προβλεπόμενου κακού³⁰. Η δική του ερμηνεία των ονείρων δεν είναι στην πραγματικότητα μορφή μαντικής. Το όνειρο δεν προσκοινομεί το μέλλον, αλλά λειτουργεί ως σύμπτωμα που πληροφορεί για την τρέχουσα σωματική κατάσταση του ονειρευόμενου και, επομένως, για την υγεία του³¹. Δεν παύει ωστόσο να απαιτείται μια συμβολική ερμηνευτική, δηλαδή ένα σύστημα αναλογιών—κατά κανόνα ανάμεσα στα περιεχόμενα του ονείρου και στην ισορροπία των στοιχείων του σώματος— όπως άλλωστε και η κλασική διπολική λογική της παραδοσιακής ονειροκριτικής: ένα όνειρο είναι καλό, «*αν αναπαράει κατά τη διάρκεια της νύχτας πράξεις ή προθέσεις του υποκειμένου απολύτως όμοιες με τις αντίστοιχες πράξεις ή προθέσεις που συμβαίνουν κατά τη διάρκεια της μέρας*»³². Στην αντίθετη περίπτωση είναι κακό. Έτσι, αν κάποιος ονειρεύεται έναν ποταμό με ομαλή ροή και καθαρά νερά, το όνειρο είναι σύμπτωμα καλής υγείας, γιατί δείχνει ότι όλες οι κυκλοφορίες των υγρών του σώματος είναι ομαλές, δηλαδή οι εισροές και οι εκροές βρίσκονται σε ισορροπία³³.

Οι πολλές αναφορές του Πλάτωνα στα όνειρα δεν φαίνεται να υπατάσσονται εύκολα σε ενιαία θεωρία. Η μεγαλύτερη δυσκολία—όπως και σε άλλα σημεία της Πλατωνικής φιλοσοφίας— οφείλεται στο γεγονός ότι ο Πλάτων δεν είναι πρόθυμος να ξεκαθαρίσει ποτέ κάνει παραχωρήσεις στις λαϊκές αντιλήψεις και τότε κυριολεκτεί³⁴.

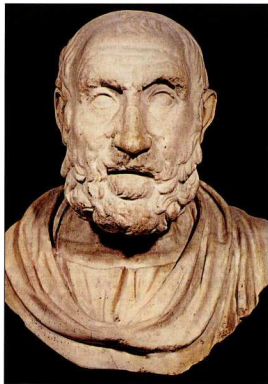
Στο δεύτερο βιβλίο της *Πολιτείας* μοιάζει να αποδέχεται τα θεοσταλτα όνειρα, όταν δηλώνει ότι οι θεοί δεν μας εξοπατούν ποτέ ούτε με φανταστικές παραστάσεις ούτε με λόγους, «*ούτε κατά σημείων πομπάς ούθ' ύπαρ ούδ' όναρ*»³⁵. Στο ένατο βιβλίο, κάνοντας μια εκτενή παραβόηση στην ανάλυση του τυραννικού ανδρός, θα

υποστηρίζει ότι, όποιος επιμελείται σωστά και καταπραίνει το επιθυμητικό και το θυμαϊδές μέρος της ψυχής του, δεν έχει να φοβηθεί τίποτε από τα φαντάσματα που ξυπνούν στα όνειρά του – τις θηριώδεις, αναισχυντες ή ακόμη και αιμομεικτικές εικόνες που ταλαιπωρούν τους περισσότερους ανθρώπους. Αντίθετως, για τους αγαθούς τα όνειρα έχουν θετική λειτουργία, που μπορεί να αγιάξει την αποκαλυπτική αλήθεια³⁶. Καθώς το λογιστικό μέρος της ψυχής μένει μόνο του στη διάρκεια του ύπνου του αγαθού άνδρος, «επιζητεί [σκοπεύει και όρέγεται] να προσεγγίσει αυτό που δεν γνωρίζει, είτε αυτό είναι παρελθόν είτε παρόν είτε μέλλον»³⁷. Η αναφορά στο μέλλον φαίνεται να δικαιώνει τον προγνωστικό, και μάλιστα αποκαλυπτικό, χαρακτήρα των ονείρων που απευθύνονται αποκλειστικά στον ανθρώπινο νου. Υπό το πρίσμα αυτό πρέπει μάλλον να ιδωθούν τα όνειρα του Σωκράτη στον *Κρίτωνα*, όπου μια γυναίκα τού αποκάλυπτε σε τελετουργική και συμβολική γλώσσα ότι ο θάνατός του θα καθυστερήσει κατά μία ημέρα³⁸, και στον *Φαίδωνα*, όπου στο τέλος της ζωής του παίρνει κατά γράμμα το επίμονο όνειρο που του επέτασσε να ασχοληθεί με τη μουσική, ενώ μέχρι τότε ερμήνευε ως προτροπή προς τη φιλοσοφία «*τὴν μεγίστην μουσικὴν*»³⁹.

Η θετική αποτίμηση της λειτουργίας των ονείρων, η επισήμανση της γνωστικής τους βαρύτητας, μετριάεται στον μεταγενέστερο *Τίμαιο*. Εκεί ο Πλάτων επιστρέφει σε μια παραδοσιακή σύλληψη της ονειρομαντείας (τη συγκρίνει με τον ιερό ενθουσιασμό⁴⁰ και επιδοκιμάζει την προσφυγή σε επίσημους προφήτες ή μάντιες⁴¹), την οποία ωστόσο αιτιολογεί με εντελώς πρωτότυπο τρόπο. Η μαντική δόθηκε από το θεό στους ανθρώπους ως αντίδοτο στην αφροσύνη τους: είναι επομένως ξένη προς το ανθρώπινο λογικό. Ανατίθεται στο κατώτερο αλόγο μέρος της ψυχής, που, όταν «ευήμερισε την ηλιότητά του», έχει την ικανότητα «να επιδιδοῖται τη νύκτα με σοβαρότητα στην ονειρομαντεία»⁴², χρησιμοποιώντας ως μαντικό όργανο – θα έλεγε κανείς σαν κρουστάλληνη σφαίρα – το σκύψι. Το σκύψι είναι το *μαντείο*⁴³ του σώματος: επάνω του εντυπώνονται κωδικοποιημένα είδωλα⁴⁴, η αποκρυπτογράφηση των οποίων είναι και ο λόγος ύπαρξης των επαγγελματιών του είδους.

Την πληρότερη ωστόσο ορθολογική ανάλυση των ονείρων μάς τη δίνει ο Αριστοτέλης. Το όνειρο είναι προϊόν της ανθρώπινης φαντασίας [*φάντασμα*] και ανάγεται, σε τελευταία ανάλυση, στις μεταβολές της αίσθησης⁴⁵. Ο Αριστοτέλης αιτιολογεί τη γέννησή του αναπτύσσοντας μια πολύπλοκη μηχανική θεωρία: το όνειρο μπορεί να γενηθεί από ένα παλαιότερο, εξασθενημένο και πιθανώς παραμορφωμένο ερέθισμα, που προήλθε από το εξωτερικό ή το εσωτερικό του σώματος⁴⁶.

Για την ονειρομαντεία, ο Αριστοτέλης δηλώνει ότι είναι δύσκολο να πάρει κανείς θέση. Η καθολική της διάδοση είναι αξισημείωτη⁴⁷, από την άλλη όμως μεριά κανείς δεν έδωσε μια ορθολογική εξήγηση της⁴⁸. Ο ίδιος απορρίπτει ρητά την κοινή πεποίθηση ότι τα όνειρα είναι θεοστάλα – αν ήταν, οι θεοί θα διάλεγαν καλύτερα τους αποδέκτες τους και πιθανότατα θα απέκλειαν τα ζώα⁴⁹. Δεν δέχεται επίσης, και αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, ότι μπορεί να έχουν προγνωστι-

κή αξία όνειρα με περιεχόμενο απίθανο ή εξ ορισμού άγνωστο στον ονειρευόμενο⁵⁰ – όπως το τι συμβαίνει πέρα από τις Ηράκλειες Σπλές ή σε κάποια φανταστική ναυμαχία. Ακριβώς όμως αυτά τα όνειρα θεωρούσαν συμβολικά, και επομένως αξία ερμηνείας, οι ονειρευόμενοι και οι ονειροκρίτες. Αποκλείοντας αυτές τις δύο βασικές κατηγορίες ονείρων, ο Αριστοτέλης μένει με εκείνα τα όνειρα που με τον α' ή β' τρόπο συνδέονται με την πραγματική, εν γνηρόση, κατάσταση του υποκειμένου. Έτσι, κάποια από αυτά τα όνειρα είναι *σημεία* για τη σωματική ή ψυχική κατάσταση του ονειρευόμενου – αποτελούν δηλαδή ενδείξεις, όπως τα όνειρα της ιπποκρατικής πραγματείας *Περί Διαιτης*, στην οποία ο Αριστοτέλης φαίνεται να παραπέμπει⁵¹ – και άλλα είναι *αίτια*, αφού κάποιος από τις διεργασίες που συντελούνται στον ύπνο μπορούν, στη διάρκεια της μέρας πλέον, να επηρεάσουν την κατάσταση του οργανισμού⁵². Σ' αυτό το περιορισμένο πεδίο η ονειροκριτική είναι χρήσιμη. Η ερμηνεία συνίσταται στην αποκρυπτογράφηση των αποστασιματικών και παραπονητικών εικόνων που μεταφέρουν τα όνειρα μέσω της αρχής της αναλογίας: «τεχνικώτατος δ' έστι κριτής ενυπνίων όστις δύναται τās όμοιότητας θεωρῆναι»⁵³. Κατά τον Dodds, η προσέγγιση του Αριστοτέλη είναι τόσο επιστημονική, ώστε «μπορούμε να αμφιβάλλουμε αν στο θέμα αυτό ο σημερινή επιστήμη έχει προχωρήσει πολύ περισσότερο»⁵⁴.

Η πρώτη φιλοσοφική ή επιστημονική πραγμάτευση των ονείρων, λοιπόν, φαίνεται να εστιάζεται κυρίως στο πρόβλημα του εντοπισμού των αιτίων τους. Για τη δημιουργία των ονείρων είναι υπεύθυνοι οι θεοί ή κάποια διάσταση και δραστηριότητα της ανθρώπινης ψυχής: Από την απάντησή που θα δοθεί στο ερώτημα θα εξαρτηθεί το πεδίο του σημειωμένου του ονείρου, δηλαδή το βεληγκεές των νόμιμων

ερμηνειών, καθώς και η προγνωστική αξία μερικών τουλάχιστον ονειρών. Η γενική βεβαίως τάση, όπως άλλωστε θα αναμένουμε, είναι να δοθεί έμφαση στις ψυχοσωματικές διεργασίες. Ακόμη και όταν η θεϊκή τους προέλευση δεν αμφισβητείται ρητώς, όπως στην Πολιτεία ή στο *Περί Διαιτήσης*, η ψυχική διατήρηση των πρωτεύοντα ρόλο της. Σε όλες τις περιπτώσεις ωστόσο, κάθε άλλο στοιχείο υπονοείται: ουδεμία σημασία αποδίδεται στη μορφή του ονείρου ή στις συνθήκες εκφοράς του ή στην προσωπικότητα και τον κοινωνικό ρόλο του ονειρευόμενου.

Από την εκτενή ανάλυση της ονειρομαντείας που μας παραδίδει ο Κικέρων στο *De Divinatione* φαίνεται ότι το ίδιο βασικό ερώτημα εξακολουθεί να απασχολεί τους φιλοσόφους της ελληνιστικής εποχής. Είναι βεβαίως γνωστή η έμφαση που έδωσαν οι Στωικοί σε όλες τις μορφές της μαντικής. Ο Κικέρων περιγράφει αναλυτικά τα υπέρ της ονειρομαντείας επιχειρήματα του Ποσειδωνίου, εναντίον του οποίου επίλεγει να στραφεί. Γνωρίζουμε όμως ότι και δύο άλλοι επιφανείς Στωικοί, ο Χρύσιππος και ο Αντίπατρος, έγραψαν πραγματείες για τα όνειρα⁵⁵. Η απόλυτη πίστη στη μαντική αξία των ονειρών ως σημείων της *εμπαρμένης*, όπως και η ανεπιφύλακτη αποδοχή θεοσταλτών ονειρών, οδήγησαν σε μια αλλαγή του τόνου της σχετικής φιλοσοφικής συζήτησης. Ήταν φυσικό να θιγούν πια όλες οι πλευρές του φαινομένου, να γίνουν ταξινομήσεις ονειρών και να αναζητηθεί η συστηματική ετυμολογία της εμπειρίας. Οστόσο στο επίκεντρο της συζήτησης, όπως μαρτυρεί το *De Divinatione*, παραμένει το πρόβλημα της αιτιολόγησης των ονειρών. Η τριπλή ταξινόμηση του Ποσειδωνίου σε όνειρα που οφείλονται 1) σε αυτήν καθ' εαυτήν την ψυχή του ονειρευόμενου, 2) σε διάχυτα αθάνατα πνεύματα που προηγούν της αλήθειας και 3) στην αυτοκλήτη παρουσία των θεών⁵⁶, όπως πολύ εύστοχα έχει δείξει ο Kessels⁵⁷, δεν έχει καμία σχέση με μεταγενέστερες ταξινομήσεις που μας παραδίδουν ο Αρτεμίδωρος και ο Μακρόβιος. Η διάκριση του Ποσειδωνίου έχει φιλοσοφική καταγωγή, θίγει το πρόβλημα του αιτίου. Προσπαθεί να απαντήσει το ίδιο ερώτημα που απασχολεί τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη: *«πώς είναι δυνατόν ανθρώπινα πλάσματα (με τη βοήθεια του θεού) να μπορούν να ανιχνεύουν από τα όνειρά τους ορισμένη γνώση του μέλλοντος»*⁵⁸.

Εντελώς διαφορετικό είναι το βασικό μέλημα του Αρτεμίδωρου. Ο ονειροκρίτης παρακάμπτει εντελώς το ζήτημα της δυνατότητας και αποφασίζει στην αποκρυπτογράφηση των ονειρικών συμβόλων. Όταν δίνεται η ευκαιρία να πάρει σαφή θέση στο πρόβλημα της πρώτης αιτίας των ονειρών, το αποφεύγει με αμυχάνια — γράφει συμβατικά «*ὁ θεός... ἢ εἴ τι ἄλλο ἐστὶν αἴτιον τοῦ ὄνειρώσειν*»⁵⁹ — μολοντί το πρακτικό του πνεύμα και ένας έμφυτος ορθολογισμός τον κάνουν τις περισσότερες φορές να αναφέρεται μόνο στην ψυχή⁶⁰.

Νομίζω ότι είναι πια σαφές ότι κάθε συσχέτιση της τέχνης του Αρτεμίδωρου με τη φιλοσοφική ανάλυση των ονειρών είναι παραιτημένη, όπως καταδικασμένη είναι και κάθε προσπάθεια να εξηγηθεί από τα Ονειροκριτικά ένα συνεκτικό πλαίσιο κανόνων ερμηνείας.

Παραμένει ωστόσο αναπάντητο το ερώτημα:

τι είναι η αρχαία ονειροκριτική, αν αποκλειστεί η φιλοσοφική της καταγωγή και αποδυναμωθεί η επιστημονική της συγκρότηση. Την απάντηση την υπαινίχθηκα ήδη στην πορεία του άρθρου μου, θα προσπαθήσω όμως τώρα να τη συνοψίσω.

Θα αρχίσω από το παρτήρο του ίδιου του Αρτεμίδωρου, όπως αναδειχτεί μέσα από το συγγραμμά του⁶¹. Θα λέγαμε ότι δείχνει φυσική απώθηση προς το υπερφυσικό και το μυστηριώδες, είναι προσγειωμένος και ορθολογιστής. Είναι άνθρωπος της πείρας αλλά και αρκετά μορφωμένος, για να επικαλεστεί συχνά στίχους του Ομήρου και των τραγικών και να παραπέμπει, σπανιότερα, ακόμη και στον Αριστοτέλη (IV.22). Δεν φαίνεται να έχει ταξιδέψει τόσο πολύ όσο δηλώνει, αφού οι συντριπτικά περισσότερες πόλεις και τοποθεσίες που συναντούμε στα *Ονειροκριτικά* βρίσκονται στη Μικρά Ασία, κοντά στη γενέτειρά του. Από τους πολλούς συγχρόνους του, που αναφέρει ονομαστικά, λίγοι μάς είναι γνώριμοι από άλλες πηγές και ελάχιστα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως γνωστές προσωπικότητες⁶². Ο Roger Pack⁶³ θεωρεί ότι ο Αρτεμίδωρος μάλλον ανήκει στα φτωχότερα στρώματα της κοινωνίας, χωρίς όμως αυτό να επηρεάζει την ανεξαρτησία του πνευματός του και την πλήρη αφοσίωση στην τέχνη του.

Η τέχνη του Αρτεμίδωρου, η ονειροκριτική, είναι μια πραγματική τέχνη της Αγοράς των πόλεων, ιδιαίτερα δημοφιλής στα λαϊκά κυρίως στρώματα και καταξιομένη, αφού μπορεί και देने απαντήσεις εκεί όπου η ειωθημένη και η φιλοσοφία σιωπούν: στην αγανάτεια των ανθρώπων για το μέλλον⁶⁴. *Ασκειται στην Αγορά, αλλά δεν μαθαίνεται στην Αγορά*, παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις του Αρτεμίδωρου. Από τη στιγμή που συντάσσονται τα πρώτα ονειροκριτικά κατ'άστυχα — και αυτό, όπως είδαμε, συμβαίνει από την πρώιμη κλασική εποχή —, η τέχνη αποκτά τη δική της ανεξάρτητη γραπτή παράδοση, η οποία γίνεται πλέον το σχολείο του ονειροκρίτη. Η Αγορά, οι προφορικές διαδόσεις, τα όνειρα της λογοτεχνίας, η εξέλιξη των ηρώων και των εθίμων, οι νέες κοινωνικές συνθήκες, με δυο λόγια η εμπειρία, ενσωματώνονται βαθμιαία σε αυτή την ιδιόρρυθμη γραμματεία. Την τροποποιούν, αλλά κατά κύριο λόγο τη συνεχίζουν. Ο πρακτικός σκοπός αυτών των ενχειριδίων καθορίζει και την προβληματική τους. Κανείς δεν καταφεύγει σε αυτά για να μάθει τι είναι όνειρο, ούτε θα εξετάσει αν το σύστημα των ερμηνειών είναι συνεκτικό. Ο μόνος λόγος που σε κάνει να χρησιμοποιείς ένα λεξικό είναι για να μάθει τη σημασία μιας συγκεκριμένης λέξης. Έτσι και ένα ονειροκριτικό ενχειρίδιο θα το χρησιμοποιούσε κανείς μόνο και μόνο για να μάθει τη σημασία ενός συγκεκριμένου ονείρου.

Το συμπέρασμα αυτό προκαλεί ίσως απογοήτευση. Μετά τον Freud, η φυσική τάση του μελετητή είναι να αναζητήσει στο κείμενο του Αρτεμίδωρου ένα διαφορετικό μεν αλλά μεθοδολογικά συγκρίσιμο ερμηνευτικό σύστημα — ομολογώ ότι αυτό ήταν και το δικό μου αρχικό κίνητρο. Δεν θα βρει αυτό που αναζητεί. Θα αποζηλωθεί ωστόσο με την ανακάλυψη μιας ανεκτιμητής πηγής πληροφοριών, όχι πια για τα όνειρα αλλά για την *πραγματική ζωή* των ανθρώπων στην εποχή του Αρτεμίδωρου⁶⁵.

* Σημ. Επιμνηστική. Το άρθρο αυτό δημοσιεύθηκε σε πλήρως ανεξάρτητη μορφή στις Ομάδες εντύπων ή γράφημα των ονείρων στην ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα (επιμ.) Δ. Κυριτάκης, Παιδαγωγικά Εκδόσεις Κρήτης, 1992, σσ. 231-58.

1. Αρτεμιδώρου Δελφικού, Ονειροκριτικά, βιβλία Ε. (επιμ.) Ρ. Α. Ρακ - Βιοθήκη της Ψευδοπλάτιας, Γαβιά 1963. Ανάλυση των Ονείρων: Anticipation of Dreams, μετφρ. R. J. Wilton, Park Ridge N.J. 1975· και γαλλική Anticipation. La clef des songes μετφρ. A. J. Festugière, Παρίσι 1975. 2. Για να μην πεί κανείς και στους νεοεθνικούς του Ουρίου. Για την προϊστορία της ονειροκριτικής και τις ανατολικές της πηγές, βλέπε, R. A. Bouché-Leclercq, Histoire de la divination dans l'antiquité, Παρίσι 1878 (ανακ. Ντιρμπάουτ 1978), τόμ. 1, σσ. 277-329· και γαλλική, R. A. Bouché-Leclercq, Histoire de la divination dans l'antiquité, Αθήνα 1977, σσ. 97-121. 3. Ανάπτυξη στους προδρομικούς του, οναίρετα τον Αρτέμιωνα τον Μήτιον, τον Φοίβο τον Αντιχόα, τον Γέφυρο από την Τύρο, τον Δημήτριο τον Φαίλιον, τον Αλέξανδρο από την Μίνδο, τον Διονύσιο από την Ηλικασίαν, τον Μελέτρον, τον Απολλώνιο από την Ασία, τον Αρτέμιον από την Τελυρίαν, τον Αντίλοχο και τον Αντιφάντα τον Αθηναίο. Κάποια από αυτά τα ονόματα έχουν ταυτιστεί με ιστορικά πρόσωπα, κάποια άλλα μάλλον είναι άγνωστα. Pfl. White, «Introduction to Artemidors, The Interpretation of Dreams», σσ. 6-7. 4. Σελήης 52 κ.ε. 5. Αν εξαίρετες κανείς οι σύντομοι και ανακριβή οναίρετα της όμοιας μεγαλειώτερης Ζούσης, δύο μόνο οναίρετα έχουμε στη όμοια του Αρτεμιδώρου, τα από τον Γόλυνο και τα από τον Αρτέμιωνα του γειωδο-Λουκιανού. Pfl. White, ο.π., σ. 1. Στο ίδιο κείμενο γίνεται και μια περιεκτική αναγνώριση της εποχής. Ο Αρτεμιδώρος δηλώνει ότι έχει γράψει και άλλα έργα σε άλλους τόπους, δεν γνωρίζουμε όμως το ποια. Pfl. Ονειροκριτικά III, 66. 6. Ο Αρτεμιδώρος θα μπορούσε να επηρεάσει την επινόηση του Γαλιλαίου του Πλαίου του Αριστέα, του Διονύσιου Κασσίου. Πfl. A. Bouché-Leclercq, ο.π., σ. 297. 7. «...κατάληψιν, ήν διά πεύρα εποιώμεν», Ονειροκριτικά, προοίμιον, β. Ο.π. II, 2. Pfl. και το ονόμα του Festugière 9. Εκκροάτος όμοιο είμαρμεν (II, 39), ή θεών πρόνοια (προνοίαν), την ήν πάντων φύσει (III, 41), τα μέν όλων φύσει, δεσά κατά πάντα και άόρατα όνετα (III, 2) αναλογίες με τους της Αρτεμιδώρου, β. Pfl. 8. Pfl., «Antemidors and his Working Words», TAPA 86, 200, σσ. 280-90, 287. 11. Pfl. Festugière, La révélation d'Hermès Trismégiste, I: L'astrologie et les sciences occultes, Παρίσι, 1950. Για την αστρολογία, βλ. Β. Κόλλας, «Επιτομή και Μικρολογία στην αρχαία Αστρολογία», σσ. 2, 3, Κολοβάκης και Δ. Κυριτάκης, Τα Ελληνικά, Αθήνα 1980, σσ. 69-93. 12. Η διάκριση των εντύπων και ονείρων (Ονειροκριτικά I) είναι παλαιότερη από τον Αρτεμιδώρο. Για τις ταξινόμησης των ονείρων, βλ. Kessels, A. H. M., «Ancient Systems of Dream-Classification», Mithosmagie 22, 1969. Ο Αρτεμιδώρος κατατάσσει στην κατηγορία των εντύπων και τα φανταστικά, ενώ στην κατηγορία των ονείρων ποτέ δεν χρησιμοποιεί τον όρο φανταστικό. Καθώς έτσι σε παλαιά τεχνόλογα, τα οποία υφίσταντο στη συνέχεια δεν όριζαν τίποτα. 13. Ονειροκριτικά II, α και IV, 4. Η διάκριση αλληγορικών και θεωρηματικών ονείρων μαζί, να είναι συμβολή του ίδιου του Αρτεμιδώρου. Pfl. Kessels, ο.π., σ. 395. 14. Το θεωρηματικό όχι μόνο κεραιολογία αλλά ανακηρυκόμενα και φυσικός, ενώ τα αλληγορικά χρειάζονται κάποιο χρονικό διάστημα. 15. Το ονόμα αυτό το έχουν τονίσει όλοι οι μελετητές, κυρίως όμοιο ο Price, ο.π., passim, και ο J. J. Winkler, The Constraints of Desire, Ανόβιου 1990, 15. Βλ. ακόμη I 50, I 73, II 57. 16. Pfl. M. Foucault, Le souci de soi: Histoire de la sexualité 3, Παρίσι 1984, σ. 28. 17. Η διάκριση είναι παρόμοια με αυτή που κάνει ο Foucault, διακρίνοντας ανάλογες ως προς τη φύση και αναλογίες με τους της όμοια (ό.π., σ. 27-29). 18. Όλα τα παραδείγματα από τα Ονειροκριτικά I 78. Το βιβλίο αυτό είναι διάδοτο από τέτοιες ανατοχές αλλά και από αμφιβολίες, επιλογές που έχουν τον ίδιο στόχο. Ό.π. II, 49 και III 56. 20. Ό.π. I 11 και κυρίως II 29-24, 31, βλ. π.χ. II 12 για τη σημασία των ελευθάνων στη Ζωή, II 15 για τα κρύματα, II 65 για την κατάσταση θερμού ύδατος, Η μεθοδολογική υπόμνηση στο I 8 και IV, 4. 22. Ό.π. I 64, όπου η σημασία στο όνειρο των λευτών έγχρωμ. έχει ανάγκη άλλωθ, αφού οι άνθρωποι της ρωμαϊκής εποχής έφευγα την απήχθεια τους προς αυτό. Ακόμη I 66 για τα νέα δοχεία κρασίου, 23. Ό.π. IV 24. «Μια γυναικία οναίρετα από υποφθόρον τα μάτια της τα μάτια της παρατήρησιν. Μια άλλη γυναικία οναίρετα από τα μάτια της όνομα όνομα: παρά λοιπόν την τα μάτια της που άρχισαν να υποφθόρον». 24. Ό.π. IV 24. «αίτι τινές ένευρίον πρό της αποθέσεως άκριτος». 25. Ο Dadds (ό.π., σσ. 109-12) αναφέρει τα πρώτα βήματα μιας ορθολογικής αντιμετώπισης των ονείρων στον Ηρόδοτο και τον Ξενοφών. Η διάκριση των δύο παραδόσεων — μιας πρακτικής και μιας θεωρητικής — είναι βασικό σημείο της ιστοριογραφίας του Kessels (ό.π., σ. 86)· δεν συμφωνώ ωστόσο με την ένταξη της αρχαίας ιατρικής στην πρακτική παράδοση, Pfl. 8. Joy, «Introduction» στο Hippocrates, De Relegime, Balles Lettres, Παρίσι 1967, σ. xiv. 27. Περι Δαίτης 86. 2. Κατά τον Dadds (ό.π., σσ. 110-1), ο Ηρόδοτος προβαίνει τη πρόδηλη άρχη ότι το όνειρο είναι πάντοτε άκριτος. 28. Ό.π. 90, I και 82, II, σσ. 97-1, 90. 30. Η ανακρίσιμη προσηγορία στην προσηγορία είναι ανεπίσημα, «Η επιθυμία των θεών είναι κολύ πράγμα· χρειάζεται όμως ταυτόχρονα να βοηθή κανείς και τον καινού του. Ό.π. 87. 2. 31. Pfl. Joy, ο.π., σ. xiv. 32. Περι Δαίτης 80, 33, Ό.π. 90, I. Στον Γόλυνο, την εποχή της Αρτεμιδώρου, βέβαια η ηθική της ίδιας προσηγορίας των ονείρων. Το έννοιον έσ' ήμιν ένδεικτικόν διδόντων το μέτρος. Πυθαγόραν μόν τα όντα όναρ από της ζωής ένοχολοίται

χολής. » (Περί της έξ έννοιων διαγωγίσεως εκδ. Κύπρι, τμ. 6, σ. 832). Αυτό σημαίνει στο γεγονός ότι, κατά τη διάρκεια του όνειρου, η ψυχή «εξαερίται στο βάθος του σώματος και ανθείσεται τα άνοητα της φύσεως, αφού έχει αποκολληθεί από τα έσωτα όργανά της» (ό.π., σ. 834). Η μόνη διαφορά από τον Ηρόδοτο είναι ότι ο Γόλυκος δέχεται και την ύπαρξη μονακών ονείρων — «καί γάρ τούτο ή περί μωραίρεται» —, όπως ομολογεί ότι δεν είναι πάντοτε εύκολο να διακριθεί κανείς αν είναι όνειρο είναι «καρπός ή καθαρό μονακό (ό.π., σσ. 835-4). 34. Pfl. P. Vicaire, «Platon et la divination», Nouvelles des Études Classiques, 1970, σσ. 339-52, (τοιαύτα 339n, 36n, «ής ή διάκριση των ονείρων άπείτεται». Ό.π. 572n. 37. Η 572n. Η υπονοούμενη δική του. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Vicaire (ό.π., σ. 345), στον Πλάτωνα το όργεσθαί συνδέεται πάντοτε με την επικοινωνία με τον κόσμο των ιδεών. 38. Κρίτων 444b. 39. Φαίδων 60e-61.00. Τίμαιος 71e. 41. Ό.π. 72ab. 42. Ό.π. 71c. 43. Ό.π. 71c. 44. «επινοήσαντο αποκρυφιστάς, 45. Φαίδων 61c. 46. Φαίδων 61c. 47. 48. 49. κ.ε. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Αριστοτέλης αναφέρει, μω επίσης μνημονεύει θεωρία γέννησης των ονείρων που την αποδίδει στον Δημόκριτο, σύμφωνα με την οποία τα όνειρα είναι είδη που μηχανίζονται από πρόσωπα ή πράγματα και απηχούνται στην ψυχή του ονειροδιδόνου. Pfl. Dadds, ο.π., σ. 109. Το οναίρετα είναι πάντοτε ότι υπάρχει ήδη επιστημονική υπόμνηση για τα όνειρα. 47. I, τα μά ακόμη φορό, ο Αριστοτέλης δείχνει εδώ ότι για τη μεθοδό του το ένδοξα είναι πραγματικό οναίρετα. 48. Pfl. White, «The Key», Ντιρμπάουτ 462b12-21. 49. Ό.π. 462b12-23, 464a22-30. Ό.π. 462b1-4, 51. Ό.π. 463a-36. 52. Ό.π. 463a27-31. 53. Ό.π. 464b7-14. Dadds, ο.π., σ. 111. 55. Pfl. Bouché-Leclercq, ο.π. I, σ. 277. 56. Κελέρας, De Divinatione, I 64. Η ίδια διάκριση υπάρχει και στον Ούλιαν (Περί του εσωτερικού είναι τούς άνδρες) III, 57. Kessels, ο.π., σσ. 399-401. Η ανάλυση που επιχειρεί ο Kessels στην τρίτη τάξη, σύμφωνα με την ονείρων του Ηρόδοτου (παράτος του σου α ή κ.) σε θεωρηματικούς, φυσικούς και οναίρετα, τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται και πάλι για μια διάκριση ως προς το όμα (ό.π., σσ. 414-24). Αυτό κάνει ακόμη πιο ακανόνιστη την ένταξη των μετρώων στην πρακτική παράδοση της ονειροκριτικής. 58. Kessels, ο.π., σ. 400. 59. Ονειροκριτικά IV 2. 60. Ό.π. II 66, III 22, IV 27, 32, 42, 59. 61. Ανακρίσιμα εδώ, σε γινώσκω γινώσκων, την πώλη ένταξη οναίρετων του Pfl. Dadds, ο.π., passim. 62. Pfl. Dadds, ο.π., σσ. 284-90. 63. Ό.π., σ. 290. 64. Στις Μεταμορφώσεις του Απολλώνιου (IX) μπορεί κανείς να διαεισπείσει την ανάληψη χρήση ενός ύδατος 5-θεωρηματικό χρησιμώ, ή εμπνευσία του οποίου διαπορεύονται κατά περίπτωση και κατά όνομα. 65. Ο τρόπος που ο Foucault (ό.π., σσ. 1630) και ο Winkler (ό.π., σσ. 17-44) έχουν αναλύσει τα ονόματα των ονείρων του Αρτεμιδώρου, είναι πολύ ενδιαφέροντα. Έπειτα, πάλι δεν είναι α ερωτηματικό των ονείρων αλλά η επεξεργασία της όμοιας των ονείρων της εποχής του Αρτεμιδώρου.

Diagnosis and Forecast: Artemidoros and the Ancient Oneirocritic Method

V. Kalfas

This article aims to present Artemidoros' oneirocritic method and to evaluate the oneirocritic attempt in the proper historic and scientific framework. Oneirocrancy is for Artemidoros, as it always has been in antiquity, a branch of divination. The indicative dream includes signs or symbols, the deciphering of which leads to the forecast of the future. He accepts this proposal to Freud, he claims that a vast variety of interpretations, can be applied to the same dream depending on the personality, social status, sex and occupation of the dreamer. Interpretations always follow the bipolar logic 'positive' or 'negative', and are based on a vague principle of similitude or analogy. As a result, an exceptionally broad spectre of possible interpretations is available, that rests on the inventiveness of the oneirocritic.

Artemidoros' methodology has no relevance to the learned —philosophical or scientific— interpretation of dreams, from Plato and the Hippocratic physicians to the early Byzantine period. Therefore, Artemidoros' gift is a practical craft of the town markets, especially popular among the common people and widely recognized, because it can provide answers about the future, where science and philosophy remain silent.